

DOI: <https://doi.org/10.21564/2707-7039.2.318461>

УДК 340.12

Сергій Максимов*

СПРАВЕДЛИВІСТЬ, СПІЛЬНОТА І СВОБОДА: XXX ВСЕСВІТНІЙ КОНГРЕС ІЗ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Із 3 по 8 липня 2022 р. у Християнському університеті імені Дмитрія Кантемира у Бухаресті відбувся XXX Всесвітній конгрес Міжнародної асоціації філософії права та соціальної філософії¹ на тему “Справедливість, спільнота та свобода” (“Justice, Community and Freedom”).

Відповідно до встановленої практики цей захід мав відбутися у 2021 році, проте через пандемію COVID-19 він був перенесений на рік. Організатори присвятили Конгрес пам’яті Г. В. Ф. Гегеля та Джона Ролза – видатних мислителів, відповідно, XIX та XX століть, які зробили величезний внесок у світову політичну і правову філософію, – відзначивши 200-річчя “Основ філософії права” (“Grundlinien der Philosophie des Rechts,” 1821) Г. В. Ф. Гегеля, 50-річчя “Теорії справедливості” (“Theory of Justice,” 1971) Дж. Ролза і 100-річчя від дня народження славного автора останньої (1921–2002).

На відкритті Конгресу, 4 липня, його учасників привітали відомий румунський політик Мірча Джоане (Mircea Geoană), президент Сенату Християнського університету імені Дмитрія Кантемира Коріна Думитреску (Corina Dumitrescu) і голова румунської секції IVR Іон Крайован (Ion Craiovan), які торкнулися деяких аспектів головної теми Конгресу та подякували його учасникам за виявлений інтерес до заходу.

Із програмним посланням до учасників звернувся Президент Міжнародної асоціації філософії права та соціальної філософії **Маттіас Мальман** (Matthias Mahlmann) (Університет Цюріха, Швейцарія), який торкнувся головних аспектів теми Конгресу. Зокрема, він підкреслив, що *справедливість* є головним прагненням людей. Вона виявляється в індивідуальних стосунках і водночас є керівним принципом політичного та правового порядку людських спільнот. Справедливість нерозривно пов’язана з рівністю. Остання є основною темою найважливіших і найпослідовніших змагань людської спільноти за політичні права

*Сергій Іванович Максимов, доктор юридичних наук, професор кафедри теорії і філософії права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Sergiy Maksymov, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Theory and Philosophy of Law, Yaroslav Mudryi National Law University.

e-mail: s_maximov@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3165-8142>

¹ Англійською: International Association for Philosophy of Law and Social Philosophy, або німецькою: Internationale Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie (IVR).

і розподіл благ у суспільстві. Цю тему широко обговорюють у сучасних дебатах економісти, які досліджують вплив зростання рівня соціальної нерівності в усьому світі на успішну економіку; міжнародні організації обговорюють важливість рівності для гідного суспільства. Кліматична криза підкреслила актуальність справедливості у стосунках між поколіннями. Проблеми міжнародного справедливого порядку також не вирішено.

Людські спільноти є центральними для реалізації справедливості. Люди є соціальними і, в глибокому сенсі, політичними істотами. Ця асоціація актуальна не лише для приватного життя, а й містить побудову життєздатних політичних спільнот. Люди прагнуть до спілкування з іншими людьми як до необхідної передумови успішного життя. Розбудова громад створює багато проблем. Сьогодні, наприклад, політична інструменталізація політики ідентичності вбиває клини між людьми й іноді підриває мирну співпрацю між групами та державами. Враховуючи безліч проблем, які можна вирішити лише в глобальному масштабі, прикладом яких є зміна клімату чи пандемія COVID-19, питання реалістичної концепції глобальної спільноти є так само актуальним, як і будь-коли.

Іншим прагненням людей і їх суспільств є захист *свободи*. “Чи сумісні прагнення до справедливості та прагнення до спільноти зі збереженням свободи? Чи можна побудувати справедливу громаду, не дзвонячи в посмертний дзвін свободи? Чи обов'язково справедлива спільнота ґрунтується на повазі до людської свободи?”²

Президент IVR також підкреслив, що Конгрес обговорюватиме ці та суміжні теми на пленарних лекціях, спеціальних семінарах і робочих групах. Доповідачі й учасники представлятимуть широке розмаїття правової та соціальної філософії (а також правових і соціальних філософів) у всьому світі. Він запропонував спеціальні тематичні дискусії з питань, що мають сьогодні суттєве значення, зокрема президентську панель “Війна в Україні та філософія права.”

Було також висловлено вдячність учасникам Конгресу за те, що вони змогли прибути в Бухарест, незважаючи на пандемію COVID-19 і міжнародну нестабільність.

Наукову частину Конгресу відкрив професор Чиказького університету (США) **Брайан Лейтер** пленарною лекцією “*Трохи реалізму про політичну і правову філософію*.” Він вирізняв “реалізм” і “моралізм” як дві головні традиції в роздумах про суспільство, політику і право у західній думці. До “реалістів” було віднесено Фукідіда, Н. Макіавеллі, К. Маркса, Ф. Ніцше, З. Фрейда, а також Г. А. Гарта, Г. Маркузе та М. Фуко. До “моралістів” – Платона, Т. Аквінського, І. Канта та Г. В. Ф. Гегеля, а також Дж. Ролза, Ю. Габермаса та Р. Дворкіна.

Доповідач відзначив, що “реалісти” дотримуються таких тез: (1) люди протягом історії та в різних культурах мотивовані насамперед своїми пристрастями й бажаннями (а не “розумом”), багато з яких демонструють такі сильні антисоціальні або ірраціональні тенденції, як жорстокість, самовихваляння, жадібність, самообман, заздрість тощо;

² IVR World Congress “Justice, Community and Freedom.” The 30th Biennial World Congress of the International Association for the Philosophy of Law and Social Philosophy. Dimitrie Cantemir Christian University. Bucharest, Romania, 3–8 July 2022. P. 4.

(2) теорії, що роблять акцент на артикуляції та дискурсивному виправданні моральних зобов'язань та обов'язків людей, слабо впливають на зміни їхньої поведінки; (3) теорії суспільства, політики і права мають намагатися допомогти нам зрозуміти, що насправді відбувається, а не виводити з теоретичних пояснень суспільства і права їх моральну привабливість і виправданість.

Навпаки, моралісти стурбовані дискурсивними теоріями про те, як особи та інституції мають діяти, щоб бути морально виправданими. Часто прихильники моралізаторської традиції лають людей та інституції за їхню погану поведінку, за те, що вони не виконують своїх “справжніх” зобов'язань та обов'язків, “справжніх” вимог справедливості тощо, навіть якщо така лайка не має стосунку до того, що відбувається.

Звісно, моралісти не завжди засуджують нездатність лідерів і громадян відповідати аргументам мораліста щодо того, що є морально правильним та обов'язковим: іноді, як у випадку з Гегелем, вони займаються детальною раціоналізацією існуючого стану речей (або, точніше, інтересів панівного класу в існуючому стані справ). Спостереження Гегеля про те, що філософія – це “сова Мінерви,” яка злітає лише в сутінках, коли ера закінчується, є відповідною метафорою не лише для вражаючої гегелівської раціоналізації пруської держави, а й для конструкцій багатьох філософських моралістів. Такими є теоретична конструкція Дж. Ролза на захист держави загального добробуту в капіталістичних демократіях або юридичний захист Р. Дворкіним ідеї про те, що прогресивний суд Воррена в США в 1960-х рр. насправді лише застосовував закон. У своїй лекції Б. Лейтер відверто виступив на захист реалізму від моралізаторства.³

У той же день із пленарною доповіддю на тему **“Цивілізоване право націй: Монтеск'є про оборонний ліберальний міжнародний порядок”** виступив Пол Каррезе (Paul Carrese), професор Університету штату Аризона (США). Осмислюючи виклики, які постають у сучасному світі через те, що сучасний ліберальний міжнародний порядок не зміг протидіяти втягненню Центральної Європи у варварську війну, розв'язану неліберальною, неоімперською державою, автор закликає звернути увагу на філософські та практичні зусилля з побудови ліберального міжнародного порядку з 1800 р., який можна було б захистити від неліберальних і деспотичних сил. Він підкреслив роль юриста і філософа Ш. Монтеск'є як батька цього цивілізованого права націй і ліберального порядку, який можна обґрунтувати.

Академічна культура в ліберальних конституційних демократіях у минулому столітті стала занадто зосередженою на крайнощах сучасної думки в нашому дискурсі про міжнародні справи війни та миру. До таких домінуючих шкіл він відносить: по-перше, ті, що вкорінені в неомакіавеллістському реалізмі про владу і врахування інтересів; по-друге, вкорінені в кантіанському моральному утопізмі права й моралі, що керують мирним дискурсом дипломатії та комерційних інтересів; по-третє, у конструктивістській школі, яка спирається

³ IVR World Congress “Justice, Community and Freedom.” The 30th IVR World Congress of Social and Legal Philosophy. Bucharest, Romania, 15–22 July 2022. P. 14–15. Повний текст доповіді див.: Brian Leiter. Some Realism about Political and Legal Philosophy. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4137804.

ся на постмодернізм, щоб побачити культурні випадковості й лідерів, що формують боротьбу ідей, щоб скерувати міжнародні відносини за межі влади й матеріальних розрахунків, але також за межі універсального раціоналізму ліберального інституціоналізму. Те, що в епоху після холодної війни в дискурсі про міжнародні відносини домінували ці помилкові, на його думку, сучасні школи, – особливо це стосується Сполучених Штатів, – пояснює те, чому не вдалося зрозуміти і стримати неліберальні режими Росії, Китаю та Ірану. Ліберальний міжнародний порядок і великі держави, які будували й підтримували його з 1800 р., робили це під впливом четвертого філософського підходу, який зараз здебільшого забуто. Він більш складний і збалансований, оскільки пристосований до реалій людської природи й міжнародної політики і приписує реалістичніший баланс між потребами стримуючої сили та ідеалами мирного, правового, комерційного порядку. Вважаючи Ш. Монтеск'є батьком цього складного ліберального права націй, доповідач закликав заново відкрити зусилля цього мислителя, відбиті в “Дусі законів” (1748), щоб запропонувати філософію міжнародного права, яка проголошує принципи права керувати війною, водночас пропагуючи мир і торгівлю – збалансовану філософію, що підтримує умови для обґрунтованого міжнародного політичного порядку на користь особистості та політичної свободи.

Перший робочий день Конгресу завершився лекцією лауреатки премії IVR для молодих учених (IVR Young Scholar Prize) **Куміє Хатторі** (Kumie Hattori), дослідниці Кіотського університету (Японія), на тему *“Обов’язок третьої сторони щодо відправлення правосуддя: боротьба з грубими порушеннями прав людини.”* У своєму виступі вона наочно пояснила відомий поділ обов’язків на “універсальні” та “особисті,” а також показала, що для відправлення правосуддя важливе значення має вміння розрізняти відповідальність, що визначається правовими принципами, і “зацікавленість, або прихильність,” що залежить від мотивації.

Другий день роботи Конгресу, 5 липня, видався дуже насиченим. Його відкрив **Джордж Летсас** (George Letsas), професор Університетського коледжу Лондона (Велика Британія), своєю доповіддю *“На славу судів з прав людини.”* У ній він піддав критиці думку, що юридичний захист прав людини не обов’язково веде до добра і що обґрунтування такого захисту залежить від емпіричних результатів. На його думку, з усіх міфів, які вороги ліберальної демократії прагнуть увічнити, ідея про те, що правовий захист прав людини не обов’язково є гарною річчю, є найбільш згубною та підступною. Ліві регулярно критикують законодавство про права людини за недосягнення якогось ідеального стану соціальної та економічної рівності. Праві, з іншого боку, критикують це законодавство за те, що воно надає суддям занадто багато повноважень у спірних етичних питаннях. Спільним для “лівої” та “правої” критик є припущення, що право прав людини є інструментом для досягнення певного стану речей: певного розподілу благ в одному випадку чи концепції індивідуального процвітання в іншому. Ця інструменталізація призводить до критики права прав людини за такими підставами: “це політика іншими засобами,” “це не працює,” “це недемократично,” “цього недостатньо” або “воно надмірне.”

Проте право прав людини не є інструментом для досягнення певного стану речей. Це набір моральних принципів, спрямованих на легітимізацію використання примусової сили державами. Функція прав людини як правових норм є не периферійною чи факультативною, а складовою їхнього морального характеру. Ця нормативна функція прав людини є центральною частиною верховенства права, а не політичною програмою на кшталт соціалізму чи капіталізму вільного ринку. Невипадково першою мішенню будь-якого популістського чи авторитарного уряду є конституційні суди, які зазвичай дуже добре виконують цю функцію. Інструментальні розрахунки ліворуч і праворуч від політичного спектру прагнуть зробити інституційний захист прав людини умовною справою, виправдання якої залежить від емпіричних результатів. Цим вони підривають цінність верховенства права і слугують живильним середовищем для авторитаризму.

Елізабет Гольцляйтнер (Elisabeth Holzleithner), професорка Віденського університету (Австрія), виступила з доповіддю на тему **“Гендер, право та рівна свобода: амбітна теорія, амбівалентна практика.”**

Сучасна гендерна теорія, на думку доповідачки, є доволі амбітною, тому що містить такий набір ключових концептів: рівна свобода, що дорівнює справедливості; право, що має світський характер; нормативна теорія гендеру; право як інструмент гендерної справедливості та емансипаційне право. Водночас амбітність цієї теорії знаходить своє випробування через амбівалентну практику, якій притаманний певний реалізм, що стосується процесу створення емансипаційного права, а також забезпечення його виконання в сучасному кліматі політичної поляризації. Було також констатовано наявність певного феміністичного правового скептицизму, адже право і правосуддя за традицією нерівно ставляться до маргіналізованих груп, зокрема жінок, а тому Феміді слід скинути пов'язку з очей, щоб побачити несправедливість.

Формування власне емансипаційного права може здійснюватися такими шляхами: а) через законодавство, яке враховує проблеми тих, хто перебуває в маргінальному стані; б) шляхом досягнення справедливості в судах завдяки захисту фундаментальних прав через реалізацію фундаментальної вимоги рівної свободи та скасування дискримінаційних законів і прецедентів; в) через тлумачення права у світлі прав людини з виправленням минулих “помилко” та імплементацією нових розумінь.

Ключовим для такого права є принцип *рівної свободи*, який досягається через вимогливу концепцію *автономії*, тобто ставлення до людей як до рівно вільних. Це передбачає повагу до самостійних рішень, турботу про задоволення індивідуальних потреб і врахування здібностей та їх розвиток (через освіту).

Наступним аспектом емансипаційного права є теорія правової гендерної конституції, згідно з якою *гендер розглядається як правова категорія*. У межах підходу, що орієнтується на вимогу гендерної ідентичності, висувається теза “право конститує стать”: а) реєстрація статі, визначеної при народженні; б) реєстрація зміни статі на основі ідентифікації статі людини (тісний зв'язок права й медицини).

У другій частині лекції зв'язок між *гендером, правом та рівною свободою* проблематизується через певні практичні моменти. Насамперед згадуються Джок'яртські принципи

застосування міжнародно-правових норм про права людини стосовно сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. У них сексуальна орієнтація і гендерна ідентичність визнаються невід'ємними складовими гідності кожної людини і людства, а тому не мають бути основою для дискримінації чи зловживання, а гендерна ідентичність розуміється "як глибоке почуття кожною людиною внутрішнього та індивідуального досвіду статі, який може відповідати чи не відповідати статі, визначеній при народженні, в тому числі в особистому сенсі тіла."⁴

Підсумовуючи амбітну теорію, лекторка дійшла висновку про те, що заперечення рівної свободи ґрунтується на нав'язуванні очікувань і на ієрархії, що вбудовані в категорії (осі влади та панування) шляхом додавання ще одного джерела складності. Реалізація міжсекторальної гендерної автономії за законом є тернистим завданням, воно містить амбівалентну практику і трохи реалізму.

Юридичне визнання самостійності особи, зокрема захист від гендерної дискримінації, від гендерного та сексуального насильства, здійснюється в поточному контексті політичної поляризації між неліберальними та етнонаціоналістичними тенденціями. Прагнення рівної свободи щодо статі проходить між Сциллою зречення і Харибдою інструменталізації. Реалістичний, або матеріальний, фемінізм бачить свої перспективи в реалізації настанов правової діяльності: зосередженні на питаннях розподілу влади, ресурсів, умов автономії (значущий діапазон варіантів, здатність "обирати" між цими варіантами і свобода від маніпуляцій та примусу). Він спирається на "етику відповідальності," а не суворої вірності принципам. Ліберальна демократія зумовлюється тим, що це – сфера експериментів, де зроблені помилки можуть бути виправлені у світлі рівної свободи. Ліберальна демократія є найкращим місцем для цих зусиль.

Жоао Маурісіо Лейтао Адеодато (João Maurício Leitão Adeodato), професор Університету дев'ятого липня у Сан-Паулу (Бразилія), висвітлив тему "*Риторика як філософія.*"

У дузі давньогрецького філософа Секста Емпірика, чиї праці містили слово "проти" у назві, він формулює три тези: 1) "проти онтологічних філософів," за зведення функції риторики до спокушання словами й перемоги за будь-яку ціну, але риторика виходить далеко за їх межі та містить щире переконання, емпіричну демонстрацію, симуляцію, блеф і всі способи людської мови для побудови й нав'язування домінуючого наративу; 2) "проти аристотелівських риторів," за розуміння риторики як засобу щирого переконання через дискурс, тому що риторика бере на себе також авторитет, спокушання, брехню, загрози заподіяння шкоди та всі шляхи в межах сфери еристики; 3) "проти онтологічних філософів та аристотелівських риторів," за розуміння філософії як пошуку істини і тому відокремлення риторики від неї, але філософія полягає в любові до мудрості, і, якщо відмовитися від концепції істини, риторику цілком можна розглядати як форму філософії.

Для підтвердження своїх трьох тез доповідач пропонує три значення слова "риторика," які можуть сприяти зменшенню непорозумінь. Реалістична риторика належить до того

⁴ The Yogyakarta Principles <https://yogyakartaprinciples.org/introduction/>.

рівня, який онтологічні філософії називають “реальністю,” тобто домінуючих наративів, які люди розповідають собі та іншим людям і в які вони вірять як у “реальні.” Назва від латинського *res* – “річ” – показує онтологічну об’єктивацію мови, так само як “об’єкт” і “факт”. Описуючи цей процес, реалістична риторика має намір бути свого роду філософією і вийти за межі ідеалістичного аристотелівського розуміння риторики як мистецтва переконання. Стратегічна риторика – це дискурси, які прагнуть стати риторикою, версії про середовище, які змагаються за те, щоб вважатися “реальними фактами.” Наприкінці доповідач зазначає, що аналітична риторика – це те, чим займається його дослідницька група: вивчення способів, за допомогою яких домінуючі версії впливають із цих різних стратегій, показаних через статuti, судові рішення, посередництво, контракти.

Завершився день проведенням спеціальної панелі Президента IVR “**Війна в Україні та філософія права.**” Професор **Маттіас Мальман** виступив зі вступною промовою, у якій висловив своє засудження агресії проти України і виразив підтримку народові України в його боротьбі за свободу та незалежність, проти несправедливості, яку несе із собою повномасштабне вторгнення. Він також модерував цю панель, яка викликала великий інтерес учасників Конгресу.

Панельними доповідачами очно та завдяки онлайн-зв’язку стали провідні вчені з Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна) Сергій Максимов, Юлія Разметаєва, Наталія Сатохіна, Олена Уварова та Олексій Стовба.

Сергій Максимов у доповіді “Війна в Україні як трагедія XXI століття” наголосив, що враження й емоції, які принесла ця війна, можна виразити трьома концептами, навіть екзистенціалами: *абсурд, трагедія* і *злочин*. Перше враження – абсурдність усього, що відбувається: коли руйнуються усі звичні уявлення та зв’язки подій, сама логіка повсякденності. Реакцією на цей абсурд є сподівання, що він не може тривати довго і має закінчитися найближчим часом.

Трагічні нотки сприйняття того, що відбувається, виникають тоді, коли війна приносить низку незворотних викликів, таких як перші смерті і постійна загроза життю (не лише вашому, а й інших, у тому числі рідних і близьких), руйнування звичних зв’язків і втрата життєвих перспектив. Багато зарубіжних мислителів оцінюють цю війну як жахливу трагедію XXI століття. Варто погодитися з такими оцінками, адже масштабність того, що відбувається, вимагає виходу за межі категорій буденності та теоретичного опису до трансцендентно-естетичного досвіду, який за своєю генезою є естетичною категорією трагедії. Будь-яка війна – це масштабна трагедія, а нинішня – потенційна трагедія для всього світу, яка ставить на межу краху усталений світовий порядок. Трагедія прямо протилежна абсурду. Трагічне цінне в катарсисі та значенні смерті, але в абсурді нічого цього немає і бути не може. У якомусь сенсі легше жити всередині абсурду, тому що не потрібно ставити мету щось змінити (з такої позиції можна скотитися до цинізму). Трагічне – це завжди про незворотність змін, нездатність до гармонії та примирення, це незворотна смерть цінностей. Одне слово, трагічне – це не просто біль, нещастя, горе (тобто катастрофа), а в ньому народжується щось нове. І тут важливо розуміти, які цінності гинуть і які нові народжуються.

Отже, спочатку емоційне переживання сприймає війну і пов'язану з нею загибель людей та знищення матеріальних благ як абсурд, а потім як трагедію, а згодом свідомість, з'єднавши правову та філософську рефлексію, оцінює її в категоріях права: як злочин, за який винний має нести відповідальність. Дійсно, якщо феноменологія миру виражає досвід реалізації прав людини, то феноменологія війни – це певний досвід відсутності прав (або суттєвого їх обмеження), насамперед прав на життя, власність і свободу. Будь-яке порушення прав людини є злочином, але війна в її семантичному вираженні як переживання беззаконня чи неправоти є злочином у своїх атрибутивних проявах.

Юлія Разметаєва звернула увагу на філософсько-правову проблему заперечення реальності суб'єктами права. Вона підкреслила, що відтоді, як ми прокинулися від ракетних обстрілів і бомбардувань, багато хто з нас живе у стані роздвоєння свідомості, одночасно приймаючи й заперечуючи реальність. Але є й інший спосіб проживання в неіснуючій реальності, характерний для багатьох росіян, які заперечують війну, оскільки це не вписується в реальність, у якій вони перебувають чи хотіли б перебувати, або вважають, що у них є обґрунтовані причини для війни, оскільки вони занурені в міфологічний імперський наратив з опорою на радянську спадщину. Є речі, які для нас, українців, здаються очевидними, навіть якщо виглядають суперечливими для інших. Є також речі, які не мають піддаватися сумніву ніким: людські спільні принципи, справедливість, права людини, верховенство права – усе те, що, мабуть, робить нас людьми більше, ніж біологічна схожість. Тепер ми повинні жити у світі, який непоправно змінився. У цьому світі ми переосмислимо як те, що вкладаємо в поняття “право” і “справедливість,” так і те, що ми описуємо термінами “війна” і “мир” (якщо матимемо можливість для такого переосмислення).

Наталія Сатохіна виступила з доповіддю “Феноменологія права і війни: досвід права і досвід безправ'я,” у якій розкрила глибинний зв'язок між спільним світом, миром і правом, з одного боку, і відсутністю спільного світу, війною і безправ'ям, з іншого. Спираючись на ідеї Емануеля Левінаса та Ганни Арендт, доповідачка описала зумовлене спалахом насильства порушення балансу між нормативністю і фактичністю нашого досвіду та наголошала на особливій ролі права в умовах війни: попри поширений стереотип, останнє не “замовкає серед зброї,” а, навпаки, уможливорює протистояння актуальному насильству – протистояння, що надихається перспективою справедливості та миру.

Оленою Уваровою були висвітлені практичні виклики щодо ведення відповідального бізнесу в Україні під час російської збройної агресії, розглянуті перспективи ведення відповідального бізнесу під час повоєнної відбудови, а також окреслені основні шляхи посилення впровадження стандартів бізнесу і прав людини в Україні. Було також підкреслено, що з точки зору масштабності поставлених задач Україна сьогодні стикається з унікальними викликами і може стати прикладом вирішення складного завдання забезпечення відповідальної поведінки бізнесу для інших подібних, на жаль, трагічних історичних періодів.

Олексій Стовба у доповіді “Яке право ‘можливе’ під час війни?” звернув увагу на відмінність права в мирні часи і в часи війни. У мирний час право – тиша. Це мовчазне тло

повсякденного життя, де дати гроші означає отримати товар, купити квиток – дістатися до місця призначення, вийти з дому означає безпечну прогулянку вулицями і парками. У таких випадках за подібною практикою ховається право. Це як повітря чи світло, які існують у просторі без самопрезентації. І подібно до повітря та світла як частини нашого світового права як мовчазного фону нашої повсякденності робить останнє можливим. Образно кажучи, право дає змогу існувати всьому соціальному світу і дає змогу нам бути частиною цього світу. Це “м’яке право,” яке веде нас до істини про наше буття і дає нам можливість бути тими, ким ми є. Навпаки, війна гучна. Тишу, як тканину нашого спільного Буття, виткану правом, розривають обстріли, автоматні черги чи сирени попереджень щодо повітряного нальоту. Якщо в мирний час ми “вдыхаємо” право або “висвітлюємо” своє життя правом “у фоновому режимі,” то під час війни нам “не вистачає ні повітря, ні світла.” Ми намагаємося несамовито “вдихнути подих права” або – під час дискретного “спалаху права” – подивитися, хто ми, де ми є і чи є ще якийсь світ – спільний світ нашого Буття-з-іншими чи горизонт соціальних можливостей вже закритий? Інакше кажучи, у воєнні часи тиша права порушується, і право існує не як мовчазний безперервний фон, а лише як дискретна іскра в темряві війни. Світ закритий війною.

Після доповідей відбулася дискусія, під час якої було прояснено окремі аспекти теми панелі.

Третій день Конгресу, 6 липня, традиційно було присвячено екскурсіям найцікавішими місцями, зокрема такими, як королівський замок *Пелеш* і *Синайський монастир*, середньовічний замок *Бран* і місто *Брашов* (у Карпатах), екскурсія сучасним і старим містом Бухареста.

Четвертий день Конгресу, 7 липня, почався лекцією професора Університету Інчхон Кімхе (Південна Корея) **Хакен Кім** (Hyekyong Kim) на тему *“Парадокс ‘Буття-Там’, або нечувані пісні: від вершини Троянської стіни до площі Кванхвамун у Сеулі.”*

Доповідачка, спираючись на тлумачення міфологічних за своєю суттю текстів “Держави” Платона (книга 1) та “Іліади” Гомера (книга 3), ставить питання про очікування кожного оратора бути почутим і про те, наскільки важливою, щоб бути почутим, є безпосередня присутність. Кефал не був присутній упродовж усього діалогу про справедливість, але він започаткував його і залишив замість себе свого спадкоємця – Полемарха. Навпаки, старійшини, що знаходилися на стіні Трої, не були почуті, коли висловили своє застереження щодо долі Трої. Їхні розмови були “непочутими ніким співами цикад.”

Події “Іліади” Гомера було порівняно з протестами на площі Кванхвамун у Сеулі 2016–2017 рр., що було визнано зразковим громадським рухом. Не тому, що це призвело до імпічменту президента, а тому, що громадяни, які зібралися на міських площах, висловлювали свої думки та історії власним голосом, і головне – самі охоче ставали слухачами одне одного. Але також не можна заперечувати, що в той самий час на тому ж місці були інші групи громадян, які продовжували співати протилежні пісні. Слід визнати, що так звані громадяни-свічки відкривали вуха лише для своїх співгромадян і навпаки. Висновок, який робить авторка, є вельми актуальним: “Якщо ми продовжуємо слухати лише те, що хочемо

почути, якщо ми визнаємо лише тих, кого хочемо визнати, як спільнота може підтримуватися як спільнота в цьому надзвичайно поляризованому суспільстві?”⁵

З темою доповіді “*Деякі уроки структурної расової несправедливості для ідеальної теорії Ролза*” виступив **Генрі Річардсон** (Henry Richardson), професор Джорджтаунського університету (Вашингтон, США).

Предметом його аналізу була теорія Джона Ролза як ідеальна теорія. У своїй критиці цієї теорії Річардсон спирався на позицію сучасного філософа Чарльза Міллза (Charles Mills), який критикував Ролза за те, що він не зміг подолати багатовіковий структурний расизм, поширений західним колоніалізмом. Ця критика спонукала Міллза до повороту до неідеальної теорії. Доповідач підтримував прагнення до неідеальної теорії, він також залишив місце й для ідеальної теорії, але лише як доповнення до неідеальної. Основні мінуси теорії Ролза, на думку доповідача, полягають у такому: по-перше, зосередженість на “базовій структурі суспільства” як головному суб’єкті соціальної справедливості веде до ігнорування інших видів соціальних норм у правовому регулюванні; по-друге, концепція соціальної влади Ролза є надто моралізованою, щоб дозволити йому впоратися з репресивною соціальною владою. Ці недоліки, на думку доповідача, необхідно виправити, а обмеження, які вони спричиняють, мають бути подолані, щоб ідеальне ролзівське суспільство було достатньо стійким до поширення нових форм фанатичного гноблення. Він також виклав низку конструктивних пропозицій, як можна змінити ідеальну теорію Ролза, щоб подолати ці серйозні недоліки.

Також на Конгресі відбулася **презентація Енциклопедії IVR**, яка з 2017 р. існує в електронному вигляді в мережі Інтернет на сайті видавництва “Springer” і видання якої у друкованому вигляді заплановано на 2023 р. Відповідальними редакторами енциклопедії виступають **Мортімер Селлерс** – професор Балтиморського університету (США), президент IVR з 2015 по 2019 р. і **Стефан Кірсте** – професор Зальцбургського університету (Австрія).⁶

Важливою подією Конгресу стало вручення книжкової премії IVR за найкращу публікацію, здійснену в період з 2019 р. по 2022 р., **Роберту Алексі** – професорові Університету Кіля імені Крістіана Альбрехта (Німеччина) – за його книгу “Ідеальний вимір права” (Law’s Ideal Dimension) (2021 р.).⁷ Ця книга являє собою систематизовану збірку його попередніх робіт і відбиває його внесок у три напрями дослідження у сфері філософії права: 1) природа права; 2) проблеми конституційних прав, прав людини та пропорційності; 3) проблема правової аргументації та правового дискурсу. Слід зазначити, що частину робіт видатного філософа права було перекладено й опубліковано в українських наукових журналах, зо-

⁵ IVR World Congress “Justice, Community and Freedom.” The 30th IVR World Congress of Social and Legal Philosophy. Bucharest, Romania, 15–22 July 2022. P. 23.

⁶ Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy. Editors: Mortimer Sellers, Stephan Kirste. (Dordrecht: Springer, 2023) <https://link.springer.com/book/9789400765184>.

⁷ Robert Alexy. Law’s Ideal Dimension (Oxford University Press, 2021), <https://global.oup.com/academic/product/laws-ideal-dimension-9780198796831?cc=at&lang=en&>.

крема таких, як “Природа філософії права” (The Nature of Legal Philosophy),⁸ “Дуальна природа права” (The Dual Nature of Law),⁹ “Існування прав людини” (The Existence of Human Rights),¹⁰ “Ідеальний вимір права” (The Ideal Dimension of Law)¹¹ та ін. Професор Алексі виступив також із доповіддю, у якій торкнувся головних ідей своєї філософії права, з яких ключовою є ідея дуальності права, природа якого поєднує ідеальний та реальний виміри.

Того самого дня відбулася спеціальна панель **“Румунська філософія права,”** яку було присвячено дискусіям про існування окремої румунської традиції філософії права в межах загальноєвропейської правової традиції.

П’ятий день Конгресу, 8 липня, почався з доповіді **Сезара Родрігес-Гаравіто** (César Rodríguez-Garavito), професора Нью-Йоркського університету (США), на тему **“Кліматизація прав: теорія та практика прав людини для антропоцену,”** у якій науковець обґрунтовує “кліматизацію” прав людини, тобто “завдання термінового просування кліматичних заходів через концепції, рамки та норми, засновані на правах.”¹² Це завдання спричинене кліматичною надзвичайною ситуацією, яка створює життєвий виклик для проєкту прав людини в умовах антропоцену. Доповідач показує два взаємодоповнюючі шляхи до кліматизації прав людини. Перший шлях передбачає застосування існуючих концептуальних і правових інструментів прав людини до надзвичайної кліматичної ситуації. Цей шлях передбачає як усунення впливу глобального потепління на здійснення прав людини, так і забезпечення відповідності кліматичної політики нормам прав людини щодо матеріальної та процедурної справедливості. Другий шлях передбачає адаптацію та оновлення прав людини до реалій і викликів антропоцену. На додаток до турботи про гарантування принаймні мінімуму індивідуальних свобод, матеріального добробуту та справедливості, сумісних з людською гідністю, ця мета вимагає захисту планетарних кордонів, які роблять можливим життя на Землі. Спираючись на досягнення наук про життя, екології, відновлювальної економіки та моральної філософії, С. Родрігес-Гаравіто стверджує, що, окрім захисту сучасних прав людини, цей підхід вимагає просування того, що він називає “більше, ніж права людини,” тобто права майбутніх поколінь і не лише людей (non-humans).

Професор Університету Кобе (Японія) **Тетсу Сакурай** (Tetsu Sakurai) у доповіді **“Чи може рефлексивна інклюзивність пом’якшити культурне протистояння, викликане міжнародною міграцією?”** звернув увагу на ситуацію, що пов’язана зі збільшенням міжнародної міграції за останні роки. Хоча ідеї прав людини та націоналізму є породженням

⁸ Роберт Алексі, “Природа філософії права” (пер. з англ. С. Максимова). *Проблеми філософії права* 2 (2004): 29–37.

⁹ Роберт Алексі, “Дуальна природа права” (пер. з англ. С. Максимова). *Право України* 1 (2001): 45–58.

¹⁰ Роберт Алексі, “Існування прав людини” (пер. з англ. С. Максимова). *Право України* 4 (2011): 21–31.

¹¹ Роберт Алексі, “Ідеальний вимір права” (пер. з англ. С. Максимова). *Філософія права і загальна теорія права* 2 (2020): 35–61.

¹² IVR World Congress “Justice, Community and Freedom.” The 30th IVR World Congress of Social and Legal Philosophy. Bucharest, Romania, 15–22 July 2022. P. 24.

сучасності, вони суперечать одна одній саме в питаннях міграції. Це виявляється у двох політичних і правових позиціях: *ліберальних глобалістів*, які вимагають поваги та захисту основних прав людини мігрантів і біженців і виступають за їхню громадянську та соціальну інтеграцію в приймаюче суспільство, і *популістських лідерів*, які закликають до жорсткішої позиції щодо імміграції. Ці протилежні політичні позиції відбивають два усталені й суперечливі принципи післявоєнних міжнародних (міграційних) режимів – універсальних прав людини та національного суверенітету. Віддаючи належне цій дилемі, доповідач пропонує відповідний спосіб вирішення нормативних проблем, суть якого полягає у повазі іммігрантів і приймаючих суспільств до ідеалів рефлексивної інклюзивності. Це означає, що обидві сторони політичних і культурних кордонів мають рефлексивно містити інші культури, якщо вони хочуть заспокоїти культурні та моральні протистояння, особливо в приймаючих суспільствах.

Аніта Аллен (Anita Allen), професорка Пенсільванського університету (США), виступила з темою **“Приватність, критичне визначення та расова справедливість”** (у форматі записаної відеопрезентації). Вона запропонувала філософській підхід до приватного життя, який можна назвати “критичним спрощенням визначення,” що протиставляється “аналітичному опису визначення,” позначаючи зміну акценту зі змісту визначень на їхню значущість. Дискурс приватності – це спосіб мислення, мовлення та дій із серйозними наслідками для моральних, людських, громадянських та юридичних прав. Доповідка дослідила зв’язок між спрощенням визначення, політикою та справедливістю для афроамериканців.

Крім пленарних лекцій, на Конгресі було організовано роботу 60 спеціальних семінарів і 6 робочих груп, у яких взяли безпосередню участь (окрім участі у президентській панелі) і представники України – викладачі Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Сергій Максимов, Наталія Сатохіна та Юлія Разметаєва.

На прикінцевому засіданні було також оголошено, що наступний XXXI Всесвітній конгрес із філософії права та соціальної філософії на тему “Гідність, демократія, різноманітність” відбудеться у м. Буенос-Айрес (Аргентина). Але пізніше місце проведення цього Конгресу було перенесено у столицю Республіки Корея Сеул. Конгрес відбудеться 7–12 липня 2024 р., його головна тема – “Верховенство права, справедливість та майбутнє демократії.”¹³

© С. Максимов, 2022

Bibliography

Alexy, Robert. *Law's Ideal Dimension*. Oxford University Press, 2021. <https://global.oup.com/academic/product/laws-ideal-dimension-9780198796831?cc=at&lang=en&>.

¹³ The Rule of Law, Justice and the Future of Democracy. The 31th World Congress of the International Association for the Philosophy of Law and Social Philosophy, July 7 (Sun) – July 12 (Fri), 2024. Venue: Soongsil University, Seoul, Republic of Korea. <https://ivr2024.org/>.

- Alexy, Robert. "The Nature of Legal Philosophy." [In Ukrainian.] *Philosophy of Law Issues* 2 (2004): 29–37.
- Alexy, Robert. "The Dual Nature of Law." [In Ukrainian.] *Law of Ukraine* 1 (2001): 45–58.
- Alexy, Robert. "The Existence of Human Rights." [In Ukrainian.] *Law of Ukraine* 4 (2011): 21–31.
- Alexy, Robert. "The Ideal Dimension of Law." [In Ukrainian.] *Philosophy of Law and General Theory of Law* 2 (2020): 35–61.
- Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy. Editors: Mortimer Sellers, Stephan Kirste. Dordrecht: Springer, 2023. <https://link.springer.com/book/9789400765184>.
- IVR World Congress "Justice, Community and Freedom." The 30th Biennial World Congress of the International Association for the Philosophy of Law and Social Philosophy. Dimitritie Cantemir Christian University. Bucharest, Romania, 3–8 July 2022.
- Leiter, Brian. "Some Realism about Political and Legal Philosophy." https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4137804.
- The Rule of Law, Justice and the Future of Democracy. The 31st World Congress of the International Association for the Philosophy of Law and Social Philosophy, July 7 (Sun) – July 12 (Fri), 2024. Venue: Soongsil University, Seoul, Republic of Korea. <https://ivr2024.org/>.
- The Yogyakarta Principles. <https://yogyakartaprinciples.org/introduction/>.

Сергій Максимов. Справедливість, спільнота і свобода: XXX Всесвітній конгрес із філософії права та соціальної філософії

Анотація. Статтю присвячено огляду XXX Всесвітнього конгресу Міжнародної асоціації філософії права і соціальної філософії (IVR), який відбувся влітку 2022 р. в м. Бухарест, Румунія. Загальна тема Конгресу – "Справедливість, спільнота та свобода" – піднімає фундаментальні питання про кореляцію двох фундаментальних цінностей сучасності – справедливості та свободи, опосередкованих спільнотою, у межах якої тільки й можлива реалізація як справедливості, так і свободи.

Автор статті сфокусував обговорення на пленарних доповідях учасників Конгресу, які з різних позицій розглянули співвідношення між справедливістю, спільнотою та свободою. Пленарні доповідачі приділили увагу таким проблемам: ролівська ідеальна теорія справедливості і структурна расова несправедливість, захисний ідеальний міжнародний порядок як проєкт Ш. Монтеск'є, риторика як філософія, приватність і расова теорія, гендер, право та рівна свобода, права людини та суди з прав людини, міфологічні підстави права, кліматичні права, міжнародна міграція та культурна конфронтація і низці інших актуальних питань сучасної філософії права.

Ключові слова: XXX Всесвітній конгрес з філософії права та соціальної філософії; філософія права; справедливість; спільнота; війна в Україні.

Sergiy Maksymov. Justice, Community and Freedom: XXX World Congress on the Philosophy of Law and Social Philosophy

Abstract. The article is dedicated to the review of the XXX World Congress of the International Association for Philosophy of Law and Social Philosophy (IVR), which took place in the summer of 2022 in Bucharest, Romania. The overall theme of the Congress, "Justice, Community, and Freedom," raises fundamental questions about the correlation between two fundamental values

of modernity – justice and freedom – mediated by the community, within which the realization of both justice and freedom is possible.

The author focuses the discussion on the plenary reports of the Congress participants, who examined the relationship between justice, community, and freedom from various perspectives. The plenary speakers addressed such topics as realism in political and legal philosophy, the civilized right of nations, the administration of justice and the fight against severe human rights violations, human rights judges; gender, law, and equal freedom; rhetoric as philosophy; the war in Ukraine and philosophy of law; paradoxes of existence; structural racial injustice in the context of Rawls' theory; human rights theory and practice for the Anthropocene; reflexive inclusivity and the prospects of cultural confrontation; privacy, critical definitions, and racial justice, as well as many other current issues in contemporary philosophy of law.

Keywords: XXX World Congress on Philosophy of Law and Social Philosophy; philosophy of law; justice; human rights; community; war in Ukraine; freedom.

Одержано / Received 15.11.2022